

สารัตถะของคำว่า “นโม” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

Essences of Namo in the Theravada Buddhist Scriptures

¹ธีรโชติ เกิดแก้ว

¹Teerachoot Kerdkaew

¹คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ

¹Faculty of Liberal Arts, Huachiew Chalermprakiet University.

¹Corresponding Author's Email: tongin2000@gmail.com

Received: May 28, 2024; **Revised:** July 27, 2024; **Accepted:** August 11, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการปรากฏและสาระสำคัญของคำว่า “นโม” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเอกสาร นำข้อมูลมาที่ได้มาวิเคราะห์เชิงเนื้อหาแล้วนำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า 1) คำว่า “นโม” ส่วนใหญ่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก พระวินัยปิฎกบางเล่ม อรรถกถา และฎีกาบางส่วน แต่ไม่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก พบ 3 ลักษณะ คือ นโมที่ใช้คำเดียว นโมที่ใช้ร่วมกับกริยา และการใช้คำอื่นแทน นโมเป็นคำสามัญที่ใช้แสดงความนอบน้อมต่อบุคคลและสิ่งเคารพทั่วไป ไม่ใช่คำศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเชิงบันดาล และไม่ได้ระบุว่าใครเป็นผู้กล่าวคนแรก 2) สาระสำคัญของคำว่า “นโม” พบ 9 เรื่อง ได้แก่ (1) ความหมายโดยตรงคือความนอบน้อม และความหมายเชิงขยายความคือการสักการะ เคารพ บูชา ไหว้ กราบ และนมัสการ (2) บุคคลและสิ่งอื่นที่มีผู้แสดงความนอบน้อมพบทั้งพระรัตนตรัย บุคคลทั่วไป เทวดา สัตว์ ปุชนิยัตถุ ปุชนียสถาน และธรรมชาติ (3) ธรรมเนียมการใช้นโม ถ้าเป็นบุคคล อมนุษย์ สัตว์ และสิ่งเคารพทั่วไปจะใช้ นโมคำเดียว นโมร่วมกับคำกริยา หรือคำอื่นแทน แต่ถ้าใช้กับพระพุทธเจ้า นอกจากจะใช้คำดังกล่าวแล้วยังใช้บทนมัสการ “นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส” 3 จบ (4) ลักษณะการใช้นโมพบ 2 ลักษณะคือใช้เป็นคำอุทานและแสดงความนอบน้อม (5) อริยาบทพบทั้งอริยาบทยืน เดิน นั่ง นอน (6) แรงจูงใจพบมาจากความเลื่อมใส ความเชื่อ ความกลัว ความต้องการผลตอบแทน (7) วิธีปฏิบัติคือการห่มผ้าเฉวียงบ่า การคุกเข่า การทำอัญชลี วันทา อภิวาท และการกล่าวนโม (8) หลักธรรมที่สัมพันธ์กับนโม คืออปายนธรรม การบูชา คารวธรรม และกรรม (9) ผลของการแสดงความนอบน้อมพบทั้งระดับโลกียะ เช่น ทำให้เกิดปีติปราโมทย์ และผลในระดับ โลกุตระคือ เป็นปัจจัยให้บรรลุมรรค ผล นิพพาน

คำสำคัญ: สารัตถะ; นโม; ความนอบน้อม; คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

Abstract

The objective of this research article is to study the occurrence and significance of the term “Namo” in the Buddhist scriptures, using a documentary research method. The data was analyzed through content analysis and presented as a narrative analysis research report.

The findings of the research are as follows: 1) The term “Namo” predominantly appears in the Suttanta Pitaka and some volumes of the Vinaya Pitaka of the Pali Canon, but it is not found in the Abhidhamma Pitaka. The patterns of occurrence of this term can be classified into three main types: standalone occurrences, occurrences in conjunction with verbs, and the use of alternative words with similar meanings. Importantly, “Namo” is considered a common term expressing general respect and reverence. It is not a sacred word with inspirational power and did not specify who spoke first. 2) The significance of term “Namo” is identified in nine aspects: (1) Direct expressions of reverence, including homage, respect, veneration, worship, obeisance. (2) Persons and other things that have been shown humility, including the Triple Gem, ordinary people, angels, animals, sacred objects, sacred places, and natures. (3) The custom of using Namo, if used a person, non-human being, animal, and things that are respected in general, only one word Namo is used. Namo combined with verbs or another word instead But if used with the Buddha In addition to using the above words, they also use a specific phrase “Namo Tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa” is recited three (4) The expression of reverence through “Namo” is observed in two ways: as an exclamation of joy and as a formal expression of respect. (5) Physical Gestures of Reverence found in standing, walking, sitting, and lying down. (6) Motivations for Reverence found to come from faith, belief, fear, and a desire for rewards. (7) Practices associated with the expression of “Namo” include covering oneself with a cloth, bending the knees, performing prostration, observing specific days, practicing patience, and uttering the phrase “Namo”. (8) Moral principles related to reverence include the offering of virtuous deeds, worship, ethical conduct, and the karmic consequences. (9) The consequences of expressing reverence through “Namo” manifest on both a mundane level, leading to mental tranquility, happiness, steadfastness of mind, worldly and heavenly blessings, and on a transcendental level, resulting in the attainment of enlightenment, liberation, and the alleviation of suffering through adherence to Buddhist practices.

Keywords: Essences; Namo; Humility; Theravada Buddhist scriptures

บทนำ

คำพูดในภาษาต่าง ๆ ทั่วโลกล้วนมีความหมายและสาระสำคัญกำกับอยู่เสมอ ยิ่งคำพูดนั้นเป็นคำพูดที่ใช้ในศาสนาก็ยิ่งจะมีความหมายและสาระสำคัญที่สะท้อนถึงความเชื่อ หลักปฏิบัติ และเป้าหมายของคำนั้นรวมอยู่ด้วย แต่คำในศาสนาบางคำ เมื่อวันเวลาผ่านไปนานเข้าจะถูกกลืนด้วยความหมายใหม่จากความเชื่อและหลักการอื่น บางคำก็ถูกนำมาใช้ในความหมายใหม่ที่ผิดไปจากรากศัพท์เดิม เช่น คำว่า “โมโห” ที่หมายถึงความโกรธ ตรงกับคำว่า “โกรธ” หรือ “โทสะ” แต่ความจริงแล้ว คำว่า “โมโห” มีรากศัพท์มาจาก “โมหะ” ที่แปลว่า ความหลง

พระพุทธรูปเป็นศาสนาที่ชาวไทยส่วนใหญ่นับถือและมีอิทธิพลต่อสังคมไทยหลายด้าน โดยเฉพาะคำศัพท์ในพระพุทธรูปศาสนา เช่น บุญ บาป นรก สวรรค์ นิพพาน ทาน ศีล ภาวนา คำเหล่านี้นอกจากจะมีความหมายเฉพาะแล้ว ยังมีสาระสำคัญที่สะท้อนถึงแก่นของพระพุทธรูปศาสนาว่า มุ่งสอนอะไร เพื่อเป้าหมายใด และคำศัพท์ที่ผู้วิจัยสนใจจะศึกษาก็คือคำว่า “นโม” ที่ชาวไทยพุทธคุ้นเคยอย่างดี เนื่องจากคำนี้ถูกนำมาใช้ประกอบ พุทธศาสนพิธีทุกเรื่อง เช่น การรับไตรสรณคมน์จะต้องมีการกล่าวบทนมัสการว่า “นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส” 3 จบเสมอ ซึ่งบทนมัสการนี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ในสังคารวสูตร มัชฌิมนิกาย มัชฌิม

ปัญญาส (พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: 13/473/446) แต่ถึงกระนั้นก็ยังพบว่า มีคนบางส่วนที่เข้าใจคำนี้ไม่ถูกต้อง ประกอบกับคำนี้ถูกนำไปใช้ในความเชื่ออื่นที่ไม่ใช่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะไสยศาสตร์ที่เกี่ยวกับเวทมนตร์คาถา เช่น คำว่า “นะ โม พุท ธา ยะ คาถาพระเจ้า 5 พระองค์” (เทพย์ สาริกบุตร, 2538) คาถานี้ถูกนำไปสร้างวัตถุมงคลที่มีอานุภาพหลายด้าน เช่น เมตตามหานิยม เป็นการใช้ นโม คำที่แสดงความนอบน้อมต่อพระพุทธเจ้าไปสื่อถึงความเชื่อนอกพระพุทธศาสนา โดยความหมายแล้ว คำว่า “นโม พุทธาย” แปลว่า ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า และโบราณจารย์ได้นำมาใช้สื่อถึงพระพุทธเจ้าในภทก์ 5 พระองค์ โดยใช้อักษรแต่ละพยางค์สื่อถึงพระนามของพระพุทธเจ้าแต่ละองค์ คือ น อักษรสื่อถึง พระกกุสันธพุทธเจ้า โม อักษรสื่อถึงพระโกนาคมนพุทธเจ้า พุท อักษรสื่อถึงพระกัสสปพุทธเจ้า ธา อักษรสื่อถึงพระโคตมพุทธเจ้า และ ย อักษรสื่อถึงพระศรีอาริยมตตรัย (เทพ สาริกบุตร, 2538)

จากการสื่อความหมายของคำว่า “นโม พุทธาย” ในทางอานุภาพศักดิ์สิทธิ์ ส่งผลให้คนบางส่วนเข้าใจว่า คำดังกล่าวเป็นเวทมนตร์ที่ศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ไสยศาสตร์เข้ามาแทนที่และมีอิทธิพลเหนือพระพุทธศาสนาในหมู่ชาวพุทธไทยบางส่วน เห็นได้จากงานวิจัยของพระมหามานตรี วรลโณ (ป้อมสุข) (2542) เรื่อง อิทธิพลของวัตถุมงคลที่มีต่อสังคมไทยปัจจุบันที่พบว่า คนในสังคมไทยมีความเชื่อในคาถาอาคมว่าเป็นของขลัง เชื่อความศักดิ์สิทธิ์ในอานุภาพของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และเห็นว่า พิธีกรรมเกี่ยวกับวัตถุมงคลเป็นเรื่องของความขลังความศักดิ์สิทธิ์ ส่งผลให้ไม่สนใจหลักคำสอนที่เป็นแก่นของพระพุทธศาสนา และนำวัตถุมงคลเหล่านั้นไปใช้เพื่อให้เกิดผลดีต่อชีวิตและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับตน เช่น ป้องกันผี อันตราย ให้บังเกิดโชคลาภ และหน้าที่การงานเจริญก้าวหน้า (ธีรโชติ เกิดแก้ว, 2552) สอดคล้องกับแนวคิดของดิลก บุญอิม (2561) ที่กล่าวไว้ว่า ชาวพุทธไทยส่วนใหญ่มีความศรัทธาต่อพุทธมนต์ในรูปแบบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ที่ชี้ให้เห็นถึงการหลงทางที่เป็นวัตถุประสงคั้งเดิมของการสวดมนต์คือเพื่อรักษาพระศาสนาคือการทรงจำหลักคำสอน

ความเชื่อนอกพระพุทธศาสนาที่เข้ามาผสมผสานกับคำศัพท์ในพระพุทธศาสนาดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดการยึดถือและปฏิบัติกันอย่างผิด ๆ เห็นได้จากพิธีพุทธาภิเษกวัตถุมงคลในสังคมไทยที่ได้รับความนิยมอย่างมาก จนทำให้คนส่วนหนึ่งเข้าใจผิดว่า เรื่องนี้เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งการเข้าใจความหมายและสาระสำคัญของคำว่า “นโม” อย่างผิด ๆ จะทำให้บุคคลนั้นพลาดจากสาระสำคัญเชิงปฏิบัติและการเข้าถึงเป้าหมายของคำนี้ไปอย่างน่าเสียดาย ดังตัวอย่างความเชื่อในพุทธมนต์ของชาวพุทธไทยในงานวิจัยของดิลก บุญอิม (2561) ที่พบว่า ชาวพุทธไทยส่วนใหญ่มีความศรัทธาต่อพุทธมนต์ในรูปแบบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ที่ส่งผลด้านลบ คือ ทำให้ยึดติดในไสยศาสตร์ ส่งผลให้ห่างไกลจากสาระสำคัญของพุทธมนต์ที่เป็นหลักปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ไป ประกอบกับมีอาจารย์รุ่นหลังได้แต่งหนังสือชื่อ ภูิกานโม อธิบายถึงความเป็นมาของบทนมัสการพระพุทธเจ้าว่า “นโม ตสส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสส” แตกต่างไปจากเรื่องราวที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

จากความเป็นมาและปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นเห็นว่า ชาวพุทธต้องศึกษาให้เข้าใจถึงสาระสำคัญของคำว่า “นโม” ให้ถูกต้องจึงสนใจที่จะศึกษาสาระสำคัญของคำนี้ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องเพื่อนำผลการวิจัยมาเผยแพร่ สร้างความเข้าใจและการปฏิบัติให้ถูกต้อง ตรงตามสาระสำคัญของคำว่า “นโม” ให้แก่ชาวพุทธและผู้สนใจศึกษาพระพุทธศาสนาเชิงวิชาการ ซึ่งจะช่วยป้องกันความเข้าใจผิดที่

เกิดจากการให้ความหมายของคำนี้ที่เป็นหลักปฏิบัติกลายเป็นความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ และเป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยธำรงสาระสำคัญของคำนี้และจรรโลงพระพุทธศาสนาที่เป็นสัจธรรมให้ดำรงอยู่สืบไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาการปรากฏของคำว่า “นโม” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อวิเคราะห์สาระสำคัญของคำว่า “นโม” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ทำการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) จากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยได้ดำเนินการตามขั้นตอนต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมากำหนดกรอบการวิจัยและแนวทางในการศึกษา

ขั้นตอนที่ 2 ศึกษาวิธีการตีความหลักคำสอนและการอ้างอิงข้อมูลในพระพุทธศาสนา

ขั้นตอนที่ 3 สร้างกรอบแนวคิดการวิจัยให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

ขั้นตอนที่ 4 ศึกษาการปรากฏของคำว่า “นโม” และคำอื่น ๆ ที่มีความหมายและสาระสำคัญเดียวกันกับ “นโม” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ

ขั้นตอนที่ 5 วิเคราะห์สาระสำคัญของคำว่า “นโม” และคำที่มีความหมายและสาระสำคัญเดียวกันกับ “นโม” ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาตามหลักการตีความคือ สุตตะ สุตตันตปิฎก อภิธรรมปิฎก และหลักการอ้างอิงที่เรียกว่า มหาปเทศ 4 คือ พุทธาปเทศ สังฆาปเทศ สัมพุทธัตติยาปเทศ และเอกัตถยาปเทศ

ขั้นตอนที่ 6 วิเคราะห์หลักธรรมที่สัมพันธ์กับสาระสำคัญของคำว่า “นโม” ที่ได้จากข้อที่ 5 เพื่อแสดงให้เห็นถึงแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องตามสาระสำคัญของคำว่า “นโม” และเป้าหมายของพระพุทธศาสนา

ขั้นตอนที่ 7 นำผลที่ได้จากการศึกษาตามวัตถุประสงค์แต่ละข้อเสนอเป็นรายงานการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ 1 ผลการวิจัยพบการปรากฏของคำว่า “นโม” และคำที่มีความหมายและสาระสำคัญเดียวกันในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ดังต่อไปนี้

1. นโม ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก พบการปรากฏ รูปแบบ การใช้คำกริยาที่มีความหมายและสาระสำคัญเดียวกันแทนคำว่า “นโม” ดังนี้

1.1 การปรากฏของคำว่า “นโม” ในปิฎกทั้งสาม พบปรากฏในขุททกวัตถุชั้นธกะ พระวินัยปิฎกเล่มที่ 7 เพียงแห่งเดียว ไม่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก แต่จะปรากฏอย่างหลากหลายในพระสุตตันตปิฎก

1.2 รูปแบบของ นโม ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก จำแนกได้ 3 รูปแบบ คือ 1) นโม ที่ใช้คำเดียว ไม่มีกริยาร่วม เช่น “โสหน นโม ภควโต” 2) นโม ที่ปรากฏร่วมกับคำกริยา เช่น “นมตถุ มหาโควินทสส” 3) การใช้คำกริยาที่มีความหมายและสาระสำคัญเดียวกันแทน นโม ทั้งกริยาอาชยาดและกริยาภิกตฺก เช่น นมามิ นมสสมาโน นมสสิตวา เป็นต้น ซึ่งคำกริยาเหล่านี้ใช้แสดงความนอบน้อมต่อบุคคลและสิ่งเคารพอย่างหลากหลาย

2. นโม ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา พบ 3 ลักษณะ คือ 1) นโม ที่ปรากฏคำเดียว เช่น “นโม มหาการุณิกสส ตสส” 2) นโม ที่ปรากฏร่วมกับกริยา เช่น “นโม กโรมิ” 3) การใช้คำกริยาที่มีความหมายและสาระสำคัญเดียวกันแทน นโม เช่น “ตํ นมามิ” นอกจากนี้ ยังพบการใช้ชุดคำศัพท์แสดงความเคารพ ได้แก่ นมการ การทำความ นอบน้อม อภิวัตน การกราบไหว้ โถมน การชมเชย วนทน การไหว้ ปณามน การนอบน้อม ปลัสสน การสรรเสริญ นมสสน การนมัสการ และ ปุชน การบูชา

3. นโม ที่ปรากฏในคัมภีร์ฎีกา พบ 3 ลักษณะ ได้แก่ 1) นโม ที่ปรากฏคำเดียว ไม่มีกริยาร่วมพบ 2 ลักษณะ คือ นโม ที่ใช้ตามพระไตรปิฎก แต่มีการขยายความศัพท์ที่เกี่ยวข้อง และ นโม ที่นำมาขยายความเพื่อความชัดเจน เช่น “เต เม นโมติ เต มม อิมํ นมการํ ปฏิจณฺตุ” 2) นโม ที่ปรากฏร่วมกับกริยา เช่น “ปฐิสาขณฺณ เต ตว อมหากํ นโม อตถุ” 3) การใช้คำกริยาที่มีความหมายและสาระสำคัญเดียวกันแทน นโม เช่น “อนุตฺตรํ ปฏิเวสทมฺมํ นมามิ” ตัวอย่าง “นโม” และคำกริยาที่มีความหมายและสาระสำคัญเดียวกันที่ปรากฏในคัมภีร์ฎีกาไม่มีความแตกต่างกันกับพระไตรปิฎกและอรรถกถาทั้งในแง่ความหมายและสาระสำคัญ เพียงแต่เพิ่มการขยายความศัพท์กริยาและมีการแต่งข้อความเสริมเข้ามาเพื่อให้เนื้อหามีความชัดเจนเท่านั้น

จากวิเคราะห์คำว่า “นโม” และคำกริยาที่มีความหมายและสาระสำคัญเดียวกันในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา ผู้วิจัยได้ข้อสรุปว่า 1) สถานะของคำว่า “นโม” พบ 3 สถานะ คือใช้เป็นบทินิบาต บทประธาน และบทกรรม 2) คำว่า “นโม” และคำกริยาที่มีความหมายและสาระสำคัญเดียวกันเป็นคำสามัญที่ใช้แสดงความนอบน้อมต่อบุคคลและสิ่งอื่น ๆ ที่คนเคารพนับถือทั่วไป 3) พระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาไม่ได้กล่าวว่า ใครเป็นผู้กล่าวคำว่า “นโม” เป็นคนแรก และบุคคลที่ใช้ นโม แสดงความนอบน้อมก็มีอย่างหลากหลาย ทั้งเทวดา มนุษย์ และสัตว์ ประกอบกับผู้ทีกล่าว นโม 3 จบ ในพระไตรปิฎกก็พบว่ามีทั้งเทวดาและมนุษย์หลายท่าน ไม่อาจจะระบุได้ว่าใครเป็นบุคคลแรกทีกล่าว นโม 3 จบ 4) คำว่า “นโม” หรือ นโม 3 จบ ที่ใช้นมัสการพระพุทธเจ้า ไม่ใช่คำศักดิ์สิทธิ์ในเชิงดลบันดาล แต่เป็นคำที่เปล่งออกมาด้วยจิตที่เลื่อมใสในพระคุณความดีของพระพุทธเจ้า 5) พระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาไม่ได้กล่าวเจาะจงว่า บทนมัสการพระพุทธเจ้าแต่ละบทใครเป็นผู้กล่าว แม้ในคัมภีร์อรรถกถาจะมีการและคัมภีร์นโมมีการฎีกาที่อธิบายการแสดง ความนอบน้อมพระรัตนตรัยโดยตรงก็ไม่ได้กล่าวไว้เช่นกัน พบแต่ในหนังสือรุ่นหลังที่ชื่อว่า ฎีกานโม ที่ระบุว่า บทนมัสการพระพุทธเจ้าแต่ละบทมีผู้กล่าวเฉพาะ ซึ่งขัดแย้งกับพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาตามหลักการตีความพระธรรมวินัย ได้แก่ สุตตะ สุตตันตปิฎก อจริยวาท และอัตถโนมตี ผู้วิจัยจึงสรุปว่าคัมภีร์ดังกล่าวเป็นเรื่องที่แต่งขึ้น

ใหม่เพื่อสรรเสริญพุทธคุณของพระพุทธเจ้าโดยการนำเค้าโครงเรื่องบางส่วนจากพระไตรปิฎกและอรรถกถามาแต่ง แต่ไม่มีหลักฐานในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาเล่มใดที่กล่าวไว้เช่นนั้น

วัตถุประสงค์ที่ 2 ผลการวิจัยพบสาระสำคัญของคำว่า “นโม” พบ 9 ประการ ดังต่อไปนี้

1. ความหมายของคำว่า “นโม” พบใน 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) ความหมายตามรากศัพท์ คือ ความนอบน้อม พบว่าพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาให้ความหมายในทำนองเดียวกัน ไม่ขัดแย้งกัน แสดงถึงสาระสำคัญของคำนี้ว่าเป็นคำที่ใช้แสดงความนอบน้อมตามวัฒนธรรมอินเดียและนำมาใช้ในพระพุทธศาสนาจนเป็นธรรมเนียมปฏิบัติถึงทุกวันนี้ 2) ความหมายเชิงขยายความพบ 2 ลักษณะ คือ การใช้คำกริยาที่ประกอบด้วย นมสฺส ธาตุ ที่มีความหมายและสาระสำคัญเดียวกันกับ นโม แทน โดยพบต้นแบบของการขยายความข้อนี้ในตุมภูกสูตรนิกายเทวทัตให้ข้อสรุปถึงสาระสำคัญเชิงปฏิบัติ 6 ประการ คือ การนอบน้อม สักการะเคารพ นับถือ บูชา และความยำเกรงโดยธรรม นอกจากนี้ยังพบชุดคำศัพท์ที่มีความหมายและสาระสำคัญเดียวกันกับ นโม ได้แก่ นมสฺสน การนมัสการ อภิวัตน์ การกราบไหว้ โภจน การสดุดี วนทน การไหว้ ปลื้มสน การสรรเสริญ และ ปุชน การบูชา และคัมภีร์ชั้นอรรถกถาก็ได้กล่าวเพิ่มเติมอีกคือสกุการ การสักการะ ครุการ การทำความเคารพ มานน การนบถนอ ปจฺจุฐาน การลุกขึ้นยืนต้อนรับ อณฺชลิภมฺม การยกมือไหว้ และ สามิ จิกมฺม การทำสามิจิกรรม สรุปสาระสำคัญได้ 3 ประการ คือ 1) การแสดงความนอบน้อมนั้น สามารถกระทำได้ทั้งทางกาย วาจา ใจ เช่น การแสดงความนอบน้อมต่อพระรัตนตรัยด้วยใจที่เลื่อมใส การเปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่ง และการกราบไหว้พระรัตนตรัยด้วยเบญจางคประดิษฐ์ 2) การแสดงความนอบน้อมเป็นการกระทำที่ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งสองฝ่าย เช่น บุตรนมัสการและสักการะมารดาบิดานั้นด้วยข้าว น้ำ หรือการที่บุตรทำหน้าที่ของตนโดยธรรม เช่น การเลี้ยงดูมารดาบิดา เป็นต้นก็เป็นการแสดงความนอบน้อมที่ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งสองฝ่าย กล่าวคือมารดาบิดาได้รับการบำรุง และบุตรได้ทำหน้าที่ของตนโดยธรรมที่เป็นเหตุให้ดำรงชีวิต 3) การแสดงความนอบน้อมเป็นการกระทำที่ดงามโดยธรรม เช่น การบูชาบุคคลที่ควรบูชาตามหลักอามิสบูชาและการเคารพในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ตามหลักปฏิบัติบูชา เป็นต้น

2. บุคคลและสิ่งอื่นที่มีผู้แสดงความนอบน้อม สรุปได้ 10 กลุ่ม ได้แก่ 1) พระรัตนตรัยพบทั้งแสดงไว้โดยรวมและแยกเฉพาะพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ 2) บรรพชิต พบทั้งนักบวชในพระพุทธศาสนาคือ ภิกษุ ภิกษุณี สามเณร และนักบวชนอกพระพุทธศาสนาคือ ดาบสและฤๅษี 3) เทวดา ทั้งที่ระบุชื่อคือ ท้าวสักก เทวราช และกล่าวรวมในคำว่า “เทวดา” และ “ภูต” 4) บุคคลชั้นสูงของสังคมอินเดียคือพระราชา พระราชินี เชื้อพระวงศ์ และพราหมณ์ 5) บุคคลทั่วไป ทั้งระบุเจาะจง เช่น มารดาบิดา ครูอาจารย์ และบุคคลที่ไม่ระบุเจาะจง กล่าวเป็นกลาง ๆ คือคนที่ประพฤติดีธรรม และบุคคลทั่วไปภายใต้คำว่า “มนุษย์” 6) สัตว์ พบทั้งสัตว์ที่มีคุณพิเศษและสัตว์ที่มีอำนาจ จำแนกได้ 4 ประเภท คือ สัตว์ที่เป็นพระชาติของพระโพธิสัตว์ เช่น นกกระทา โพธิสัตว์ สัตว์พิเศษ เช่น พญานาค สัตว์ร้าย เช่น เสือโคร่ง และสัตว์ทั่วไปภายใต้คำว่า “สัตว์” 7) ยักษ์ 8) สถานที่สำคัญคือ โพธิมณฑล บริเวณต้นโพธิ์ 9) ปุชนียวัตถุที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาคือ เจดีย์ สถูป และ ปู และ 10) ธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ทิศต่าง ๆ และไฟ

3. ธรรมเนียมการแสดงความนอบน้อมต่อบุคคลหรือสิ่งเคารพ จำแนกได้ 2 ประการ ได้แก่ 1) ธรรมเนียมการแสดงความนอบน้อมต่อบุคคลหรือสิ่งเคารพทั่วไปพบ 3 ลักษณะ คือ การใช้ นโม เพียงคำเดียว การใช้ นโม ร่วมกับคำกริยา และการใช้คำกริยาที่มีความหมายและสาระสำคัญเดียวกันกับ นโม แสดงความนอบน้อม 2) ธรรมเนียมการแสดงความนอบน้อมต่อพระพุทธเจ้าพบทั้ง 3 ลักษณะข้างต้น แต่พบธรรมเนียมพิเศษที่ใช้เฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น คือ การกล่าวบทนมัสการว่า “นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺ” 3 จบ ที่มีเทวดาและมนุษย์หลายท่านเป็นผู้กล่าว

4. ลักษณะของการแสดงความนอบน้อม พบใน 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) ใช้เป็นคำอุทานที่เปล่งคำนี้ออกมาด้วยความตกใจ ขณะเดียวกันก็เป็นการระลึกถึงบุคคลที่ตนเคารพยึดเหนี่ยวเป็นที่พึ่งทางใจ พบทั้งบุคคลทั่วไป เช่น มหาโควินทพราหมณ์” และพระพุทธเจ้า 2) ใช้เป็นคำแสดงความนอบน้อมทั่วไปที่เกิดจากแรงงูใจของแต่ละคน เช่น ความเคารพ เลื่อมใสทั้งต่อบุคคลทั่วไปและสิ่งทีคนให้ความเคารพนับถือทั่วไป

5. อิริยาบถที่ใช้แสดงความนอบน้อม พบทั้งในอิริยาบถยืน เดิน นั่ง นอน และอิริยาบถพิเศษ ได้แก่ การหมอบกราบ และการหาะอยู่บนอากาศแสดงความนอบน้อม แสดงให้เห็นว่า การแสดงความนอบน้อมต่อบุคคลหรือสิ่งเคารพอื่น ๆ สามารถทำได้ในทุกอิริยาบถตามความเหมาะสมกับสถานการณ์ โอกาส สถานที่ และข้อจำกัดของแต่ละคน เช่น ความเจ็บป่วย ความพิการของร่างกาย ข้อสำคัญของการแสดงความนอบน้อมอยู่ที่ใจที่เลื่อมใสศรัทธา และการตระหนักถึงคุณค่าและความดีของบุคคลหรือสิ่งที่ควรแก่ความเคารพนับถือ

6. แรงงูใจของการแสดงความนอบน้อม พบ 5 ประการ ได้แก่ 1) ความเลื่อมใสในบุคคลที่เคารพนับถือ 2) ความเชื่อ (ศรัทธา) ในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ และผลของการกระทำที่เชื่อว่าจะทำให้เกิดผลดีต่าง ๆ 3) ความกลัวอันตรายต่าง ๆ เช่น ภัยจากสัตว์ร้าย 4) ความต้องการผลตอบแทน เช่น ความต้องการได้บุตร ซึ่งมักจะออกมาในรูปของการทำพิธีกรรม อ้อนวอน ร้องขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ 5) ความปรารถนาผลอันสูงสุด เช่น ความเป็นพระพุทธเจ้า พระอรหันต์ และสัพพัญญุตญาณ ส่วนใหญ่พบในคัมภีร์อุปทานและพุทธวงศ์ที่ว่าด้วยความปรารถนาของพระพุทธเจ้าและเหล่าพุทธสาวก พุทธสาวิกา

7. วิธีการปฏิบัติในการแสดงความนอบน้อม พบข้อสรุป 4 ประการ ได้แก่ 1) การห่มผ้าเฉวียงบ่า คือ การห่มผ้าปิดทางบ่าซ้าย เปิดบ่าขวา 2) การนั่งคุกเข่าแสดงความนอบน้อม 3) การทำอัญชลี ประนมมือไว้ระหว่างอก วันทา การไหว้ อภิวัต การกราบ แสดงความนอบน้อม (4) การกล่าวคำที่แสดงความนอบน้อมว่า “นโม” หรือคำกริยาที่แสดงความนอบน้อม เช่น คำว่า “นมามิ นมาม วนทามิ วนทามิ ปูเชมิ ปูเชม” เป็นต้น

8. หลักธรรมที่สัมพันธ์กับการแสดงความนอบน้อม พบข้อสรุปจากทฎกสูตรนิกายเทส ขุททกนิกาย มหานิทเทส ที่ขยายความของบทว่า “นมสฺส” ที่แปลว่า นอบน้อมอยู่ ที่เชื่อมโยงกับการทำการสักการะ การให้ความเคารพ การนับถือ และการให้ความยำเกรงด้วยการปฏิบัติที่เอื้อประโยชน์หรือถูกต้องตามธรรม และกลุ่มคำที่มีสาระสำคัญเหมือนกันกับ นโม ได้แก่ การอภิวัต การสดุดี การไหว้ การสรรเสริญ การนมัสการ และการบูชา ซึ่งทำให้เห็นถึงหลักธรรมที่เชื่อมโยงกับการแสดงความนอบน้อมที่สำคัญ 4 ประการ ดังนี้

8.1 อปายนธรรม ธรรมคือความประพฤติดอ่อนน้อมถ่อมตน หลักฐานที่บ่งชี้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมข้อนี้กับคำว่า “นโม” ก็คือ คำศัพท์ว่า “อปายิโต” ที่อยู่ในชุดคำศัพท์เดียวกันกับคำว่า “ปุชิต มานิโต อปจิต” ที่แปลว่า ผู้อันเขาบูชา นับถือ นอบน้อมแล้ว ซึ่งคำว่า “อปายิโต” มีรากศัพท์เดียวกันกับคำว่า “อปายน” ที่แปลว่า ความอ่อนน้อม ที่พบในหลักคำสอน 2 ประการ ได้แก่ บุญกิริยาวัตถุ 10 ข้อว่า อปายนมัย หมายถึง บุญที่เกิดจากความอ่อนน้อมถ่อมตน และจตุรพิธพร หมายถึง สิ่งทีประเสริฐ 4 ประการ ได้แก่ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ธรรม 4 ประการนี้จะเกิดขึ้นกับบุคคลผู้กราบไหว้ ผู้อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่เป็นนิตย์ แสดงให้เห็นว่า การแสดงความอ่อนน้อม การไหว้ การกราบ การให้ความเคารพ การสักการะ การบูชา การลุกขึ้นยืนต้อนรับ การยกมือไหว้ (อัญชลีกรรม) และการทำกิจที่สมควร (สามีจิกรรม) เป็นกิริยาที่แสดงถึงความอ่อนน้อม ให้ความเคารพต่อบุคคลที่ควรเคารพ บูชา และถือว่เป็นการบำเพ็ญบุญประการหนึ่งในบุญกิริยาวัตถุสิบที่จะส่งผลให้ผู้มีอปายนธรรมได้พร 4 ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละด้วย

8.2 การบูชา การขยายความของคำว่า “นโม” ในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกาให้ข้อสรุปว่า การบูชาเกี่ยวข้องกับการแสดงความนอบน้อมโดยตรงโดยมีหลักพิจารณา 3 ประการ ได้แก่ 1) ความหมายของการบูชาที่พบจากกับคำว่า “นมสฺส” ที่แปลว่านอบน้อมอยู่และถูกขยายความด้วยคำว่า “ปุชยามโน” ที่แปลว่า บูชาอยู่ในดวงกสุตตนิทเทส การใช้คำขยายที่มีสาระสำคัญเหมือนกัน เช่น “นโม ภโรหิ ปุชาสกการ ภโรหิ ทานจงทำความนอบน้อมคือทำการบูชาสักการะ” หรือการใช้ชุดคำที่มีสาระสำคัญเหมือนกัน เช่น “**บูชาติ** สกการครุการมานนนวนทนา การสักการะ การทำความเคารพ การนบถนอบ และการไหว้ ชื่อว่า การบูชา” จากการขยายความ การใช้ศัพท์คู่ขยายความ และการให้ความหมายจากชุดคำศัพท์ที่มีสาระสำคัญเหมือนกันทำให้เห็นความหมายของการบูชาที่เชื่อมโยงกับความหมายของคำว่า “นโม” ที่แปลว่า ความนอบน้อมได้อย่างชัดเจน 2) สิ่งที่ควรบูชา พบว่ามีความเชื่อมโยงกับคำว่า “นโม” วิเคราะห์จากคำว่า “ปุชนียะ” ที่แปลว่า ควรบูชา จำแนกได้ 3 ประการ คือ ปุชนียบุคคล เช่น พระพุทธเจ้า ปุชนียวัตถุ เช่น เจดีย์ ปุชนียสถาน เช่น สถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงประสูติ ตรัสรู้ ปรีณิพพาน และสิ่งเคารพสูงสุด ได้แก่ พระรัตนตรัย 3) ประเภทของการบูชา 2 ประการ คือ อามิสบูชาและปฏิบัติบูชาจะไปสัมพันธ์กับการขยายของการแสดงความนอบน้อมในดวงกสุตตนิทเทสที่ว่า คือ การปฏิบัติที่เอื้อประโยชน์หรือการปฏิบัติธรรมตามควรแก่ธรรม กล่าวคือการนำดอกไม้ธูปเทียนไปบูชาพระรัตนตรัย เป็นการบูชาเบื้องต้นที่นำไปสู่ความดีงามยิ่ง ๆ ขึ้นไป และการบูชาด้วยการปฏิบัติตามหลักคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้วเป็นการบูชาที่พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญยิ่งดังพุทธดำรัสในมหาปริณิพพานสูตรว่า “อานนทฺ ตถาคตจะชื่อว่าอันบริษัทสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมด้วยเครื่องสักการะเพียงเท่านี้ก็หาไม่ ผู้ใดไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นชื่อว่าสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมด้วยการบูชาอย่างยอดเยี่ยม”

8.3. การวธธรรม ความสัมพันธ์ของการวธธรรมกับ นโม ผู้วิจัยวิเคราะห์จากคำกริยาที่มีความหมายและสาระสำคัญเช่นเดียวกันกับ นโม คือ คำว่า “นมสฺส” ที่ขยายความด้วยคำว่า “ครุกรรมโน” แปลว่า ทำความเคารพอยู่ หลักการวธธรรมที่พบโดยสรุปมี 2 ประการ ได้แก่ 1) การวธธรรมในฐานะธรรมที่เป็นมงคลสูงสุดชื่อว่า “การวธ” ความเคารพ รวมถึงความประพฤติดอ่อนน้อมถ่อมตน “นิวาโต” ที่อยู่ในคาถาเดียวกันด้วย จากการศึกษาพบสารัตถะ

ของมงคลทั้งสองว่ามีเชื่อมโยงกับการแสดงความนอบน้อมบุคคลหรือสิ่งที่ควรเคารพด้วย 2) การวธธรรมที่บ่งชี้ถึงสิ่งที่ควรเคารพ ขอนี้ขยายความให้เห็นถึงหลักปฏิบัติต่อบุคคลและสิ่งควรเคารพในอัปมาทคารวสูตร 7 ประการ คือ ความเคารพในพระศาสดา พระธรรม พระสงฆ์ ลึกขา สมาธิ ความไม่ประมาท และปฏิสันถาร ในหิริคารวสูตรแสดงไว้อีก 2 ข้อ คือ ความเคารพในหิริ โอตตัปปะ และในปฐมโสวจัสสตาสูตรแสดงเพิ่มอีก 2 ข้อ ได้แก่ ความเป็นผู้ว่าง่าย และความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร นอกจากนี้ยังพบการขยายแนวทางปฏิบัติตามหลักการวธธรรมเหล่านี้เพิ่มเติมว่า นอกจากตนเองจะเป็นผู้มีความเคารพในการวธธรรมดังกล่าวแล้วยังต้องสรรเสริญ ประกาศเกียรติคุณของคนที่มีการวธธรรม รวมถึงการชักชวนให้คนอื่นมีการวธธรรมเหล่านี้ด้วย

8.4. หลักกรรมและการให้ผล ความเชื่อมโยงข้อนี้วิเคราะห์จากการขยายความว่า การนอบน้อมเป็นการกระทำทางกาย วาจา ใจในศุวฏกสูตรนิตเทส พบข้อสรุป 2 ประการ ได้แก่

8.4.1 การแสดงความนอบน้อมเป็นกุศลกรรมที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ ความไม่โลภ อโทสะ ความไม่คิดประทุษร้าย และอโมหะ ความไม่หลง เช่น การแสดงความนอบน้อมที่มาจากอโลภะ ที่เกิดจากจาคะ การเสียสละ การให้ด้วยอามิสของผู้มีจิตเลื่อมใสศรัทธา และการปฏิบัติบูชาที่พระพุทธเจ้าตรัสให้บุตรธิดาแสดงความนอบน้อมและสักการะมารดาบิดาด้วยข้าว น้ำ เป็นต้นในสพรมกสูตรล้วนเป็นการกระทำด้วยจิตสำนึกในความกตัญญูและความเสียสละที่มีพื้นฐานจากอโลภจิตด้วย การแสดงความนอบน้อมที่มาจากอโทสะอันเกิดจากจิตที่ประกอบด้วยเมตตาตั้งปรากฏในวัมมิกสูตรว่า “นาคจงดำรงอยู่เถิด เธออย่าเบียดเบียน นาคเลย จงทำความนอบน้อมนาค” ตัวอย่างนี้แสดงถึงการไม่เบียดเบียน ไม่ประทุษร้ายผู้อื่นที่มีพื้นฐานมาจากจิตที่ปล่อยวางโทสะ ความโกรธ แต่ตั้งอยู่ในความรัก ความปรารถนาดี และการแสดงความนอบน้อมที่มาจากอโมหะ การกระทำที่เกิดจากปัญญา การเห็นคุณค่าของบุคคลหรือสิ่งที่ควรบูชาดังตัวอย่างในปฐมลักกณัมมัสสนสูตรที่กล่าวถึงท้าวสักกะทำความนอบน้อมคฤหัสถ์ที่ท่านเห็นว่าเป็นผู้ทำบุญ มีศีล เลี้ยงดูมารดาบิดา ภรรยา และบรรพชิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล มีจิตตั้งมั่น มีพรหมจรรย์เป็นเบื้องหน้า ซึ่งชี้ให้เห็นว่าเป็นการใช้ปัญญาพิจารณาถึงคุณสมบัติของบุคคลนั้น ๆ ก่อนว่าเป็นผู้ควรแก่การนอบน้อมหรือไม่ด้วย

8.4.2 การแสดงความนอบน้อมตามหลักกรรม 3 ความสัมพันธ์ของคำว่า “นโม” กับหลักกรรมเป็นไปตามข้อสรุปที่พบในปารายณานุคิตีคาถานิทเทสที่อธิบายบทว่า “นมสสมาโน” นอบน้อมอยู่ และได้ขยายความถึงการสักการะ เคารพ นับถือ บูชาด้วยกาย วาจา ใจ ปฏิบัติเอื้อประโยชน์ ปฏิบัติถูกต้องตามหลักธรรมจากคำอธิบายนี้แสดงให้เห็นว่า การแสดงความนอบน้อมสามารถทำได้ทั้งทางกาย วาจา ใจ เช่น การแสดงความนอบน้อมทางกาย คือ การต้อนรับด้วยไทยธรรม การกราบแบบเบญจางคประดิษฐ์ การยกมือไหว้ การมองด้วยสายตาอันเป็นที่รัก ทางวาจา เช่น การกล่าวต้อนรับด้วยปิยวาจา การเปล่งคำที่แสดงความนอบน้อม คำ “นโม เต, นโม ตยตถุ, นโม ตสส ภควโต อรโหโต สมมาสมพุทฺธสส” หรือคำกริยาที่แสดงความนอบน้อม เช่น นมามิ นมาม ตามความเหมาะสมกับสถานการณ์ของตนและบุคคลที่แสดงความนอบน้อม และทางใจคือการมีจิตเลื่อมใส ศรัทธา การมองเห็นคุณค่าหรือคุณค่าของบุคคลหรือสิ่งนั้น ๆ

9. ผลของการแสดงความนอบน้อม พบข้อสรุปในอุปาลิเถราปทานว่า “การปรนนิบัติ (พระพุทเจ้า) ไม่เป็นหมัน และการนอบน้อมก็ไม่เปล่าประโยชน์” พระอรรถกถาจารย์ได้ขยายความไว้ว่า ที่ชื่อว่าไม่เปล่าประโยชน์เพราะทำให้ผู้ปฏิบัติได้เห็นพระพุทเจ้า บรรลุพระนิพพาน จากคำอธิบายข้างต้นพบข้อสรุปถึงผลของการแสดงความนอบน้อม 2 ระดับ คือ ระดับโลกียะและระดับโลกุตระ ดังต่อไปนี้

9.1 ระดับโลกียะ ผลของการแสดงความนอบน้อมในระดับนี้เกิดได้ทั้งอามิสบูชาและปฏิบัติบูชาโดยสรุปตามสารัตถะเชิงปฏิบัติของคำว่า “นโม” ที่มีผู้นำมาพัฒนาชีวิตพบ 5 ประการ ได้แก่ 1) ที่พึงทางใจ เช่น ชาณุสโณนิพราหมณ์ที่ถึงพระพุทเจ้าเป็นที่พึงยึดเหนี่ยวทางใจและเมื่อนึกถึงพระพุทเจ้าเวลาใดก็จะเปล่งอุทานด้วยบทนมัสการพระพุทเจ้า 3 จบเสมอ 2) เกิดปิติ โสมนัส อิมใจ ปลาบปลื้มใจ และเบิกบานใจเช่น เทวดาในหมื่นโลกธาตุที่มาเฝ้าพระพุทเจ้า เกิดความอัศจรรย์ใจต่างพากันประนมมือนั่งนมัสการ เปล่งคาถาที่ประกอบด้วยพุทคุณ ขมเขย ประมื่อ ร่าเริง เกิดปิติโสมนัส 3) ความสงบสุขทางใจ ผลของการปฏิบัติข้อนี้วิเคราะห์ได้จากคำขยายของคำว่า “นโมสส” นอบน้อมอยู่ ที่ขยายถึงการบูชาด้วยการปฏิบัติธรรมตามควรแก่ธรรมตามหลักปฏิบัติบูชา คือ การนำพระนามพระพุทเจ้ามาใช้เป็นพุทธานุสติเพื่อบ่มใจให้เป็นสมาธิ บรรลุถึงความสงบสุขแห่งจิตปราศจากนิวรณ์ 4) การได้ความตั้งมั่นแห่งจิต เช่น เด็กชายคนหนึ่งในอรรถกถาธรรมบทเรื่องพระทวารุสาภิบุตรได้สั่งสมการเจริญพุทธานุสติด้วยการภาวนาว่า “พุทโธ” เป็นประจำ ส่งผลให้เขามีจิตใจที่สงบ ตั้งมั่น 5) การได้มนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติ เช่น ในจุฬหัมมวิงคสูตรที่กล่าวถึงบุคคลผู้ไม่กระด้าง ไม่เย่อหยิ่ง กราบไหว้ผู้ที่ควรกราบไหว้ ลูกรับผู้ที่ควรลูกรับ ให้อาสนะแก่ผู้ที่ควรให้อาสนะ ให้ทางแก่ผู้ที่ควรให้ทาง สักการะผู้ที่ควรสักการะ เคารพ นับถือ บูชา หลังจากตายแล้ว เขาจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ถ้าไม่ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ เขาจะเป็นผู้เกิดในตระกูลสูงในที่นั้น ๆ

9.2 ระดับโลกุตระ แม้ว่า การแสดงความนอบน้อมต่อพระพุทเจ้าและสิ่งควรเคารพบูชาที่เนื่องในพระพุทธศาสนาด้วยการกล่าวคำว่า “นโม” หรือคำอื่นที่มีความหมายและสาระสำคัญเดียวกันจะเป็นเพียงการบูชาระดับพื้นฐานก็ตาม แต่ถ้าพิจารณาการแสดงความนอบน้อมที่ถูกขยายความเชื่อมโยงกับหลักธรรมต่าง ๆ ในฐานะปฏิบัติบูชาก็จะพบเป้าหมายระดับโลกุตระ คือ มรรค ผล นิพพานที่ผู้ปฏิบัติแต่ละคนจะบรรลุตามควรแก่การปฏิบัติ หลักฐานที่ยืนยันความจริงนี้ก็คือ พุทธดำรัสที่ตรัสถึงการเจริญพุทธานุสติว่าเป็นธรรมข้อหนึ่งที่เมื่อภิกษุเจริญให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อดับทุกข์ รู้แจ้ง ตรัสรู้ และบรรลุพระนิพพานได้ โดยมีประจักษ์พยานบุคคล คือ พระสุกัถิเถระที่ยินนัมัสการพระพุทเจ้าตลอด 7 คีน 7 วัน แล้วพระพุทเจ้ารับสั่งให้เจริญพุทธานุสติ ครั้นเจริญพุทธานุสติแล้วก็ทำใจให้บริบูรณ์ได้ ดังนั้นข้อสรุปของผลระดับโลกุตระจะอยู่ภายใต้หลักปฏิบัติบูชา โดยการนำพระนามของพระพุทเจ้ามาใช้เป็นองค์บริกรรมเพื่อให้สงบเป็นสมาธิตามหลักสมถกรรมฐานและพัฒนาจิตที่เป็นสมาธิแล้วสู่ความรู้แจ้ง รวมถึงการปฏิบัติตามหลักธรรมที่เชื่อมโยงกับการแสดงความนอบน้อมทั้งอปายนธรรม คารวธรรม การบูชา และการสร้างกุศลกรรมต่าง ๆ ก็ล้วนนำผู้ปฏิบัติไปสู่เป้าหมายในระดับนี้ได้ทั้งสิ้น นั่นก็เป็นเครื่องยืนยันถึงเป้าหมายสูงสุดของการแสดงความนอบน้อมที่ทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าถึงธรรม ดังที่พระพุทเจ้าตรัสไว้ในอภักกสิสูตรว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา (ตถาคต) ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม” และสอดคล้องกับพระพุทเจ้าตรัสถึงพระธรรมวินัยว่าเป็นตัวแทนของพระองค์ เพื่อให้พุทธบริษัท

ตระหนักและให้ความสำคัญต่อพระธรรมในฐานะแนวทางสู่ความหลุดพ้นตามเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าการแสดงความนอบน้อมพระพุทธเจ้าอย่างสูงสุดตามหลักปฏิบัติบูชา

อภิปรายผลการวิจัย

การศึกษาสารัตถะของคำว่า “นโม” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทมีประเด็นสำคัญที่จะนำมาอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังต่อไปนี้

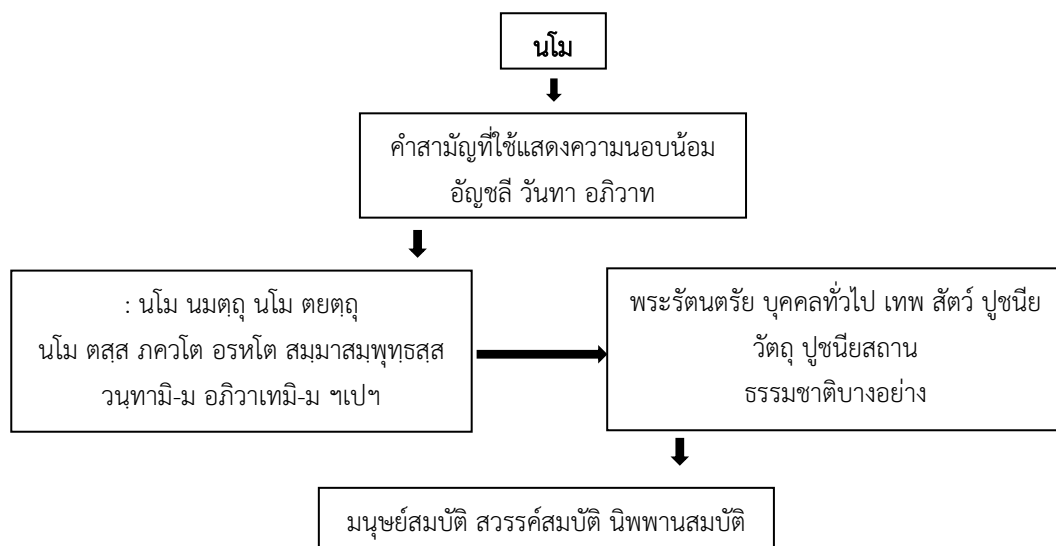
1. การปรากฏของคำว่า “นโม” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผลการศึกษาพบว่า คำว่า “นโม” ส่วนใหญ่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก อรรถกถา และฎีกาพระสูตร พระวินัยปิฎก อรรถกถา และฎีกาพระวินัยบางแห่ง แต่ไม่พบในพระอภิธรรมปิฎก อรรถกถา และฎีกาพระธรรม ใช้สำหรับแสดงความนอบน้อม มี 3 รูปแบบ คือ ใช้ นโม คำเดียว นโม ร่วมกับคำกริยา และการใช้คำกริยาที่มีความหมายและสาระสำคัญเดียวกันแทน นโม รูปแบบทั้ง 3 ข้อ ใช้กับพระพุทธเจ้า บุคคล และสิ่งเคารพทั่วไป แต่มีธรรมเนียมพิเศษคือ การใช้บทนมัสการว่า นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส 3 จบ เฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น ไม่ได้ระบุว่า ใครกล่าว นโม เป็นคนแรก บุคคลที่ใช้ นโม แสดงความนอบน้อมก็มีอย่างหลากหลายทั้งเทวดา มนุษย์ และสัตว์ ผู้กล่าว นโม 3 จบ ในพระสูตรต้นตปิฎก ก็มีทั้งเทวดาและมนุษย์หลายท่าน และไม่ได้กล่าวว่า ใครเป็นผู้กล่าวบทนมัสการแต่ละคำ นโม เป็นคำสามัญที่ใช้แสดงความนอบน้อมบุคคลและสิ่งเคารพทั่วไป ไม่จำกัดเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังรวมถึงบุคคลทั่วไป เทวดา ยักษ์ สัตว์ สถานที่สำคัญ ปุชนิยัตถุ ปุชนิยสถาน และธรรมชาติด้วย ไม่ใช่คำศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจในเชิงบันดาลหรือคำที่นำมาใช้สวดอ้อนวอนร้องขอเพื่อให้ได้ในสิ่งที่ปรารถนา สอดคล้องกับทัศนะของราชบัณฑิตยสถาน (2552) ที่ได้อธิบายความหมายของคำว่า “ประณามบท” ที่มีความหมายเดียวกันกับคำว่า “นโม” ไว้ว่า บทที่อยู่ต้นเรื่องที่แต่ง มีเนื้อความที่แสดงความเคารพบูชาต่อบุคคลที่ควรแก่การบูชา เช่น พระมหากษัตริย์ พระภิกษุสงฆ์ บิดามารดา ครูอาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิทยาการ เป็นต้น นอกจากนี้ชี้ให้เห็นว่า บทนมัสการพระพุทธเจ้า นโม 3 จบก็มีอยู่แล้วในพระไตรปิฎกและมีผู้กล่าวคำนี้หลายคน สอดคล้องกับทัศนะของพระเมธี วัชรโสภณ (2564) ที่กล่าวถึง “นโม” ในฐานะเป็นฉันทลักษณ์เรียกว่า “ปัญจปทิกาคาถา” หมายถึง คาถาที่มี 5 บท กล่าว 3 จบ มีบุคคลหลายคนกล่าว กล่าวไว้หลายยุคหลายสมัย กล่าวด้วยความเลื่อมใสหรือความศรัทธา

2. สารัตถะของคำว่า “นโม” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผลการศึกษาพบสารัตถะของคำว่า “นโม” ที่ว่าด้วยความหมายที่กว้างรวมถึงความนอบน้อม การสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง กราบ ไหว้ สดุดี นมัสการ การลุกขึ้นยืนรับ การทำอัญชลี และสามัคคีธรรมโดยธรรมที่ใช้แสดงบุคคลและสิ่งอื่นที่ควรเคารพ มีพระรัตนตรัย บุคคลทั่วไป เทวดา สัตว์ ปุชนิยัตถุ ปุชนิยสถาน และธรรมชาติบางอย่าง โดยใช้เป็นคำอุทาน และแสดงความนอบน้อมด้วยความเคารพทั้งในอิริยาบถยืน เดิน นั่ง นอนตามความเหมาะสมที่เกิดจากแรงจูงใจคือความเลื่อมใส ความเชื่อ ความกลัว และความต้องการผลตอบแทนโดยแสดงออกมาทางกายวาจา ด้วยการห่มผ้าเฉวียงบ่า การคุกเข่า การทำอัญชลี วันทา อภิวาท และการกล่าวคำว่า นโม หรือคำอื่นที่มีสาระสำคัญเดียวกันกับ นโม ที่เชื่อมโยงกับอภยธรรม การบูชา คารวธรรม และกรรมกับการให้ผลที่ส่งผลทั้งในระดับโลกียะ เช่น ทำให้เกิดปิติปราโมทย์ และผลในระดับโลกุตระคือ เป็นปัจจัยให้บรรลุมรรค ผลการวิจัย

ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมทางสังคมของคนอินเดียโบราณที่นำคำว่า “นโม” มาใช้อย่างหลากหลายตามแรงจูงใจของแต่ละคนทั้งที่เกิดความกลัวจากภัยอันตราย ความต้องการสิ่งตอบแทนทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม และความปรารถนาผลอันสูงสุด เช่น ความเป็นพระพุทธรเจ้าและพุทธสาวก ทั้งนี้เป็นเพราะความต่างกันของเหตุปัจจัยภายในตัวบุคคล เช่น ความคิด ความเชื่อ ความปรารถนา และปัจจัยภายนอก เช่น ปัญหาที่แต่ละคนประสบอยู่ สอดคล้องกับงานวิจัยของ บุญส่ง สิ้นธนูเอก กฤติพิสิฐ จ่าพันธ์ และพระมหาศกดิ์ดา สิริเมธี (2561) ที่พบว่า การเคารพบูชาสิ่งต่าง ๆ ในสังคมอินเดียโบราณมีพื้นฐานมาจากความกลัวภัยอันตรายจากธรรมชาติ ส่งผลให้มนุษย์แสวงหาแนวทางเพื่อความปลอดภัยในชีวิตด้วยการแสดงความเคารพบูชา ซึ่งความหลากหลายของบุคคลและสิ่งที่ควรแก่การนอบน้อมดังกล่าวจะให้ผลแก่ผู้แสดงความนอบน้อมต่างกัน แต่ถ้ามองในคติทางพระพุทธศาสนาจะพบผลของการแสดงความนอบน้อมที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมทั้งอภายนธรรม คารวธรรม การบูชา และหลักกรรมที่ให้ข้อสรุปถึงผล 2 ระดับ คือ คือผลในระดับโลกียะที่ทำให้ผู้ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมดังกล่าวได้ที่พักยึดเหนี่ยวทางใจ เกิดปีติโสมนัส ความสงบสุขทางใจ มีจิตตั้งมั่น ได้มโนหยาสมบัติ สวรรค์สมบัติ และผลระดับโลกุตตระที่เกิดจากปฏิบัติบูชาตามหลักคำสอนข้างต้น ได้แก่ มรรค ผล นิพพานตามควรแก่การปฏิบัติ สอดคล้องกับทัศนะของพระเทพพัชรญาณมุนี (ชยสาโร) (2564) ที่กล่าวถึงการสวดมนต์ที่เชื่อมโยงกับคำว่า “นโม” ว่าเป็นการสรวมกาย วาจาให้จิตอยู่กับบทสวดที่เป็นหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นวิธีฝึกจิตหรือฝึกตนที่ดีอย่างหนึ่ง ยิ่งถ้าสวดมนต์บาลีที่มีคำแปลด้วยก็จะทำให้ซึมซับคำสอนของพระพุทธเจ้าเข้าไปในใจด้วยเวลาเกิดความเครียด ความทุกข์ หรือปัญหาชีวิต บทสวดมนต์จะผุดขึ้นมาในสมองเหมือนเป็นอาจารย์สั่งสอนให้เราได้ดี และสอดคล้องกับทัศนะของธีรปัญญา (2564) ที่กล่าวถึงการสวดมนต์ที่สัมพันธ์กับคำว่า “นโม” ในฐานะต้นแบบของชีวิตที่ประเสริฐไว้ว่า การน้อมใจให้ระลึกถึงธรรมเป็นการสั่งสมธัมมสัญญาไว้ในใจของเราเป็นพื้นฐานที่จะนำไปสู่วิปัสสนาคือการเห็นสังขารในที่สุด ถ้าหากผู้สวดเข้าใจความหมายของบทสวดเหล่านั้นอย่างลึกซึ้งก็มีโอกาสที่จะบรรลุธรรมได้

องค์ความรู้ใหม่

การศึกษาสารัตถะของคำว่า “นโม” สรุปลองค์ความรู้ใหม่ตามแผนภูมิจุดนี้

สรุป

ผลการศึกษาสารัตถะของคำว่า “นโม” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทได้ให้ข้อสรุปถึงคำนี้ รวมถึงคำที่มีความหมายและสาระสำคัญที่นำมาใช้แทน นโม ว่าเป็นคำสามัญที่คนในสังคมอินเดียโบราณใช้สื่อสารกันในฐานะคำอุทานและคำแสดงความเคารพที่ใช้ได้ทั้งมนุษย์ อมนุษย์ สัตว์ สิ่งของ และธรรมชาติบางประการ โดยมีธรรมเนียมในการใช้คำนี้ 3 ลักษณะ คือ ใช้ นโม คำเดียว ใช้ นโม ร่วมกับคำกริยา และการใช้คำอื่นที่มีความหมายและสาระสำคัญเดียวกันแทน นโม โดยพบธรรมเนียมพิเศษที่ใช้เฉพาะกับพระพุทธเจ้าเท่านั้น คือ การกล่าวบทนมัสการว่า นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส 3 จบ ที่ปรากฏในพระสูตรต้นตูปีกหลายแห่ง และอรรถกถาพระสูตรบางส่วน ไม่ปรากฏในพระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก ส่วนผู้ที่กล่าวบทนมัสการดังกล่าวพบว่ามีทั้งเทวดาและมนุษย์หลายท่าน ไม่ได้ระบุว่าใครกล่าวคนแรก และไม่ได้กล่าวว่าบทนมัสการแต่ละบทใครเป็นผู้กล่าว เหมือนที่ระบุไว้ในหนังสือที่แต่งขึ้นภายหลังที่ชื่อว่า ฎีกานโม

ส่วนสาระสำคัญที่ค้นพบจากคำว่า “นโม” ที่ใช้ให้เห็นถึงความหมายที่ชี้ให้เห็นองค์รวมของคำนี้ว่าเป็นคำที่ใช้แสดงความเคารพที่ใช้ได้ทั้งมนุษย์ อมนุษย์ สัตว์ ปุชนียวัตถุ ปุชนียสถาน และธรรมชาติบางอย่าง ทั้งที่ใช้เป็นคำอุทานด้วยความเคารพ และใช้เป็นคำแสดงความนอบน้อมที่แสดงผ่านอิริยาบถยืน เดิน นั่ง นอนตามความเหมาะสม ซึ่งเกิดจากแรงจูงใจทั้งความเลื่อมใส ความเชื่อ ความกลัว ความต้องการผลตอบแทน ผ่านวิธีปฏิบัติที่เป็นวัฒนธรรมของการแสดงความนอบน้อม คือ การห่มผ้าเฉวียงบ่า การคุกเข่า การทำอัญชลี วันทา อภิวาท และการกล่าว นโม แสดงความนอบน้อม ที่เชื่อมโยงกับหลักธรรมสำคัญ คือ อปายนธรรม การบูชา การวธธรรม และกรรมกับการให้ผลที่ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติได้รับผลทั้งระดับโลกียะ เช่น ทำให้เกิดปีติปราโมทย์ และผลในระดับโลกุตระ คือ เป็นปัจจัยให้บรรลุมรรค ผล นิพพาน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย การศึกษาสารัตถะของคำว่า “นโม” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยเห็นว่า การวิจัยครั้งนี้ยังมີประเด็นที่สามารถศึกษาต่อยอดได้ ดังต่อไปนี้

1. ศึกษาการนำคำว่า “นโม” ไปใช้ในกรณีต่าง ๆ ในบริบทของสังคมไทย เช่น การนำ นโม ไปใช้ประกอบรวมกับการรักษาของหมอยาแพทย์แผนไทย ในมิติต่าง ๆ อาทิ ความหมาย วิธีการใช้ จุดมุ่งหมายของการใช้ เป็นต้น เนื่องจากปัจจุบันมีการแปลความหมายและจุดมุ่งหมายของคำว่า “นโม” ที่คลาดเคลื่อนจากสาระสำคัญมาก โดยใช้วิธีการศึกษาทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพด้วยวิธีการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา ซึ่งจะทำได้องค์ความรู้ที่สามารถนำมาใช้เป็นข้อเสนอแนะให้แก่ผู้ที่เกี่ยวข้องได้นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์และสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องตามสาระที่เป็นจริงต่อไป

2. ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการแปรค่าและสาระสำคัญของคำว่า “นโม” ในพิธีกรรมพุทธาภิเษก วัตถุมงคลต่าง ๆ รวมถึงคำว่า “นโม” ที่ปรากฏในวัตถุมงคลเหล่านั้น โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพสัมภาษณ์บุคคลผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับพิธีดังกล่าวทั้งพระสงฆ์ผู้ประกอบพิธีและประชาชนที่ศรัทธา

เพื่อหาข้อสรุปถึงปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดการแปรค่าและสาระสำคัญของคำว่า “นะโม” ซึ่งจะทำให้ได้แนวทางในการสื่อสารสำคัญของคำนี้ให้ถูกต้องต่อไป

บรรณานุกรม

- ดิลก บุญอิม. (2561). ความศรัทธาในพุทธมณฑลของชาวพุทธไทย. *วารสารวิชาการธรรมทรรศน์*. 18(20), 269-279.
- เทพย์ สาริกบุตร. (2538). *คัมภีร์หัวใจ 108*. กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาการ.
- ธีรโชติ เกิดแก้ว. (2552). *ศึกษาวิเคราะห์สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในยันต์ไทย*. สมุทรปราการ: มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ.
- ธีรปัญญา. (2564). สวดมนต์: ต้นแบบชีวิตที่ประเสริฐ. *วารสารโพธิยาลัย*. 7(60), 42-52.
- บุญส่ง สิ้นจันนอก กฤติพิสิฐ จำพันธ์ และพระมหาศกดิ์ดา สิริเมธี (हारเทศ). (2561). ศึกษาวิเคราะห์การการบูชาตามนัยพระไตรปิฎกในพระพุทธศาสนาเถรวาทพ. *วารสารปัญญาปณิธาน*. 3(2), 58-68.
- พระเทพพัชรญาณมุนี (ขยสาโร). (2564). พระเถระกล่าวถึงเรื่องการสวดมนต์. *วารสารโพธิยาลัย*. 7(60), 16-29.
- พระมหามนตรี วรลโภ (ป้อมสุข). (2542). *อิทธิพลของวัดมุงมคที่มีต่อสังคมไทยในปัจจุบัน*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเมธีวรวิโรจน์ (ประนอม ธรรมาลงกาโร). (2564). เกร็ดความรู้เรื่องการสวดมนต์. *วารสารโพธิยาลัย*. 7(60), 1-11.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535). *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500*. กรุงเทพฯ: การศาสนา.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2532). *อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: วิญญาน.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2553). *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: วิญญาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2552). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2552*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- วิโรจน์ คุ่มครอง, พระมหาวิริษณ์ วรินโท (อินทะโพธิ์) และคำพันธ์ วงศ์แสนห์. (2561). *การวิเคราะห์ภาษาบาลีในภาษาไทย*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาศิศึกษาพุทธโฆส.